

Dotychczasowy stan poznania oraz nowe dane o występowaniu chrząszczy saproksylicznych w rezerwacie przyrody Las Murckowski

Lech Karpiński, Wojciech Szczepański

Abstrakt. Podsumowano dane literaturowe dotyczące występowania chrząszczy saproksylicznych na terenie rezerwatu przyrody Las Murckowski. Dotychczas z tego terenu wykazano 137 gatunków z omawianej grupy chrząszczy, reprezentujących obecnie 35 rodzin. Rezerwat przyrody Las Murckowski został utworzony w roku 1953 r. w celu ochrony fragmentu lasu bukowego o cechach naturalnych. Badania prowadzono w latach 2013–2014, a także wykorzystano kilka niepublikowanych dotąd rekordów z lat wcześniejszych. Zastosowano standardowe metody połowu imagines oraz identyfikowano do gatunku lub rodzaju opuszczone i czynne żerowiska. Na prowadzenie badań w rezerwacie uzyskano odpowiednie zezwolenie z Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Katowicach. W wyniku przeprowadzonych badań terenowych wykazano 31 nowych gatunków chrząszczy saproksylicznych. Stwierdzono lub potwierdzono występowanie kilku rzadkich, puszczańskich gatunków chrząszczy z rodzin: Cerambycidae, Buprestidae oraz Bostrychidae.

Słowa kluczowe: Coleoptera, chrząszcze saproksyliczne, rezerwat przyrody Las Murckowski, martwe drewno, Cerambycidae.

Abstract. The current state of knowledge and new data on the occurrence of saproxylic beetles in Las Murckowski Nature Reserve. The literature data on the occurrence of saproxylic beetles in the Las Murckowski Nature Reserve have been summarized. So far, 137 species – representing 35 families – were recorded from this area. Las Murckowski Nature Reserve was set up in 1953, to preserve a part of a beech forest with natural features. The study were carried out during 2013 and 2014, however some unpublished records from previous years also were used. During the research, commonly accepted standard methods of beetles collecting have been used, including specific and generic identification of abandoned and still active feeding sites. To conduct the research in the nature reserve, the relevant authorization from the Regional Directorate of Environmental Protection in Katowice was obtained. The total number of 31 new species of saproxylic beetles have been recorded, as a result of field examination. The presence of several rare, primeval relict species of beetles was confirmed, in a few cases for the first time in this area, which belong to the families: Cerambycidae, Buprestidae and Bostrychidae.

Key words: Coleoptera, saproxylic beetles, Las Murckowski Nature Reserve, dead wood, Cerambycidae.

Wstęp

Chrząszcze saproksyliczne to owady uzależnione od martwego drewna albo od innych organizmów z nim związanych. Zaliczamy tu gatunki związane z martwym drewnem obligatoryjnie – saproksylobionty, jak i fakultatywnie – saproksylofile. Ta grupa chrząszczy jest niezwykle istotnym elementem różnorodności biologicznej, biorąc udział w wielu procesach zachodzących w ekosystemie, stanowi ważny czynnik równowagi ekologicznej. Znaleźć tu można zarówno gatunki skrajnie rzadkie w naszym kraju, objęte ścisłą ochroną prawną oraz widniejące na wielu listach gatunków zagrożonych; relikty puszczańskie związane z grubymi pniami martwych drzew, jak również gatunki uznawane za szkodniki, mające duże znaczenie w gospodarce leśnej.

Występowanie omawianej grupy chrząszczy uzależnione jest przede wszystkim od obecności w ekosystemie obumierającego oraz martwego i rozkładającego się drewna w różnych fazach rozpadu oraz o różnej wilgotności i nasłonecznieniu. Dogodne ku temu warunki zapewniają obszary objęte ochroną, w szczególności parki narodowe oraz rezerваты przyrody. Las Murckowski jako miejsce zachowania dużej ilości starodrzewu bukowego, miejscami z domieszką innych gatunków, koncentruje szczególnie chrząszcze wymagające obecności buka lub preferujące drewno tego gatunku.

Celem badań było poszerzenie wiedzy z zakresu występowania chrząszczy saproksylicznych na terenie omawianego rezerwatu przyrody, ze szczególnym naciskiem na bardzo słabo rozpoznaną dotąd rodzinę kózkowatych – Cerambycidae.

Teren badań

Rezerwat przyrody Las Murckowski został utworzony w 1953 r. w celu ochrony płatu lasu bukowego o cechach naturalnych, stanowiącego fragment dawnej Puszczy Śląskiej. Położony

Fot. 1. Położenie rezerwatu przyrody Las Murckowski wzdłuż drogi szybkiego ruchu Katowice–Bielsko Biala
Photo 1. Location of the Las Murckowski Nature Reserve along the highway Katowice–Bielsko Biala

jest na terenie miasta Katowice, w dzielnicy Murcki. Jest rezerwatem leśnym, o powierzchni 102,56 ha (po powiększeniu w 1989 r.). Dominuje w nim zespół kwaśnej buczyny niżowej (*Luzulo pilosae-Fagetum*), ze znacznym udziałem starodrzewu (150–220 lat), zaś w domieszce występują głównie: dęby szypułkowy i bezszypułkowy, brzoza brodawkowata, grab, jesion oraz klon polny. Obszar rezerwatu posiada urozmaiconą rzeźbę terenu, zaś najwyższym jego punktem jest Góra Wandy (350 m n.p.m.). Rezerwat składa się z dwóch części oddzielonych od siebie drogą szybkiego ruchu Katowice – Bielsko Biała (fot. 1). Część starsza to fragment buczyny graniczący z kopalnią „Murcki”, z kolei nowsza część wchodzi w skład zwartego kompleksu leśnego. Flora naczyniowa rezerwatu liczy ponad 200 gatunków. Występuje tu wiele rzadkich i chronionych roślin, jak na przykład: śnieżyczka przebiśnieg, kruszczyk szerokolistny, żywiec cebulkowy, zachyłka trójkątna, konwalia majowa czy bluszcz pospolity, w tym również gatunki górskie: żywiec dziewięciolistny, rzeżusznik Hallera, starzec Fuchsa, bez koralowy i inne (Rąkowski i in. 2007).

Material i metody

Podsumowano dane literaturowe dotyczące występowania chrząszczy saproksylicznych na terenie rezerwatu przyrody Las Murckowski. Dotychczas z tego terenu wykazano 137 gatunków z omawianej grupy chrząszczy, reprezentujących obecnie 35 rodzin (Capecki 1969; Gutowski 1989; Szafraniec i Szoltyś 1997; Melke i in. 1998; Szoltyś 2009; Plewa i Niemiec 2010).

Badania prowadzono w latach 2013–2014, jednak wykorzystano również niepublikowane dotąd rekordy autorów z lat wcześniejszych. Zastosowano standardowe metody połowu dorosłych chrząszczy, takie jak otrząsanie gałęzi do parasola entomologicznego, wypatrywanie imagines, czerpakowanie runa i kwitnących krzewów czy przeglądanie próchna. Szukano także larw i poczwerek w odpowiednich mikrosiedliskach oraz identyfikowano do gatunku lub rodzaju opuszczone i czynne żerowiska. Część tych ostatnich pobrano i poddano hodowli laboratoryjnej. Badania terenowe prowadzono zarówno w okresie wegetacyjnym, szukając dorosłych chrząszczy, zwłaszcza z gatunków antofilnych, jak również późną jesienią i zimą w okresie bez zalegającego śniegu, kiedy to analizowano żerowiska oraz postacie preimaginalne, a także wyszukiwano zimujące w próchni imagines chrząszczy. W przypadku kilku gatunków oznaczeń dokonano na podstawie larw, używając do identyfikacji klucza opracowanego przez Dominika i Starzyka (2004).

Na prowadzenie badań w rezerwacie uzyskano odpowiednie zezwolenie nr WPN.6205.10.2013.MM.3 z Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Katowicach.

Wyniki

Podczas badań terenowych w rezerwacie Las Murckowski wykazano 31 nowych gatunków saproksylicznych chrząszczy należących łącznie do 7 rodzin, z czego dwie z nich (oznaczone „*”) są reprezentowane po raz pierwszy:

BUPRESTIDAE

Chrysobothris affinis (Fabricius, 1794),

Dicerca berlinensis (Herbst, 1779).

CERAMBYCIDAE

Acmaeops septentrionis (C.G.Thomson, 1866),
Leptura quadrifasciata (Linnaeus, 1758),
Menesia bipunctata (Zoubkoff, 1829),
Mesosa nebulosa (Fabricius, 1781),
Molorchus minor (Linnaeus, 1758),
Monochamus saltuarius (Gebler, 1830),
Phymatodes testaceus (Linnaeus, 1758),
Phymatodes alni (Linnaeus, 1767),
Plagionotus arcuatus (Linnaeus, 1758),
Plagionotus detritus (Linnaeus, 1758),
Pogonocherus fasciculatus (DeGeer, 1775),
Pogonocherus hispidulus (Piller, 1783),
Pogonocherus hispidus (Linnaeus, 1758),
Prionus coriarius (Linnaeus, 1758),
Pseudovadonia livida (Fabricius, 1777),
Rhagium bifasciatum (Fabricius, 1775),
Rhagium inquisitor (Linnaeus, 1758),
Rhamnusium bicolor (Schränk, 1781),
Saperda carcharias (Linnaeus, 1758),
Saperda scalaris (Linnaeus, 1758),
Stenurella melanura (Linnaeus, 1758),
Stictoleptura rubra (Linnaeus, 1858),
Tetropium fuscum (Fabricius, 1787).

CLERIDAE*

Tillus elongatus (Linnaeus, 1758).

CURCULIONIDAE

Xylosandrus germanus (Blandford, 1894)
Pissodes pini (Linnaeus, 1758).

EUCNEMIDAE*

Melasis buprestoides (Linnaeus, 1761).

LYMEXYLIDAE

Lymexylon navale (Linnaeus, 1758).

NITIDULIDAE

Cychramus variegatus (Herbst, 1792).

Podsumowując, obecnie z terenu rezerwatu znanych jest 168 gatunków chrząszczy saproksylicznych reprezentujących 37 rodzin Coleoptera:

Anthribidae (1), Bostrichidae (1), Buprestidae (5), Carabidae (4), Cerambycidae (30), Cerylonidae (2), Ciidae (4), Cleridae (1), Cryptophagidae (1), Curculionidae (8), Dasytidae (2), Elateridae (3), Endomychidae (2), Erotylidae (2), Eucnemidae (1), Histeridae (5), Hydrophilidae

(1), Latridiidae (1), Leiodidae (6), Lucanidae (2), Lycidae (1), Lymexylidae (1), Melandryidae (2), Monotomidae (3), Mycetophagidae (5), Nitidulidae (4), Ptinidae (3), Pyrochroidae (2), Rhyssodidae (1), Scraptiidae (1), Scydmaenidae (1), Silphidae (1), Silvanidae (2), Staphylinidae (47), Tenebrionidae (8), Trogossitidae (1), Zopheridae (1).

W trakcie badań stwierdzono występowanie kilku rzadkich, nowych dla fauny rezerwatu gatunków chrząszczy z rodzin Cerambycidae oraz Buprestidae. Na szczególną uwagę zasługują: *Dicerca berolinensis* (fot. 2), *Mesosa nebulosa* oraz *Acmaeops septentrionis*. W przypadku *M. nebulosa* jest to pierwsze stwierdzenie tego gatunku na Górnym Śląsku. Potwierdzono również występowanie niezwykle rzadkiego w skali całego kraju *Lichenophanes varius* (Illiger, 1801), należącego do rodziny Bostrichidae. Postacie larwalne wyżej wymienionych chrząszczy zostały stwierdzone w drewnie buka zwyczajnego oraz świerka pospolitego (w przypadku *A. septentrionis*).

D. berolinensis znany jest w kraju z nielicznych i rozproszonych stanowisk, przy czym większość z nich ma znaczenie jedynie historyczne. Zasiadła przede wszystkim stare, pierwotne lasy, występując głównie na suchych i ciepłych stanowiskach. Larwy rozwijają się w obumierających, nasłonecznionych bukach (rzadziej grabach), żerując w suchym, twardym drewnie zarówno pni, jak i konarów. Imagines ukazują się na przełomie maja i czerwca i przeżywają maksymalnie do września (Burakowski i in. 1985). Stanowisko w rezerwacie Las Murckowski wydaje się dobrze zachowane. Występowanie omawianego gatunku stwierdzono na dwóch stanowiskach, w obu częściach rezerwatu. Na każdym znaleziono co najmniej kilkanaście larw oraz wiele żerowisk, co może świadczyć o jego licznych występowaniu na tym terenie.

Fot. 2. Wyrośnięta larwa *Dicerca berolinensis* (Herbst, 1779) oraz jej żerowisko w drewnie buka (fot. L. Karpiński)

Photo 2. Grown-up larva of Dicerca berolinensis (Herbst, 1779) and its feeding ground in beech wood

Dyskusja

Nie ulega wątpliwości, że rezerwat przyrody Las Murckowski jest cennym i bogatym w gatunki refugium chrząszczy saproksylicznych. Stan poznania w tej grupie Coleoptera jest dość dobry, jednak jak wynika z niniejszych badań – wciąż niedostateczny. Na terenie rezerwatu żyje więcej zagrożonych i wymagających ochrony gatunków, co dobitnie potwierdzają najnowsze,

niepublikowane jeszcze badania Szołtysa i Grzywocza (in press). Kolejnych dziewięć gatunków z omawianej grupy zostało wykazanych przez powyższych autorów, zwiększając tym samym liczbę znanych z rezerwatu gatunków chrząszczy saproksylicznych do 177 oraz liczbę reprezentujących je rodzin do 38.

Należy zauważyć, że omawiany obszar jest niewielką enklawą leśną, leżącą pomiędzy dużymi ośrodkami przemysłowymi: Katowice, Mysłowice, Tychy, Mikołów, jednak mimo tego zachował swoje walory przyrodnicze. Dowodzić to może faktu, że chrząszcze saproksyliczne nie są i nie muszą być rozpatrywane jako konkurencja dla gospodarki człowieka. Nawet w silnie zurbanizowanym regionie nadal mogą znaleźć miejsca bytowania, jednak pewna ilość pozostawionego w lesie martwego drewna jest niezbędna dla ich zachowania.

Literatura

- Burakowski B., Mroczkowski M., Stefańska J. 1985. Kat. Fauny Pol. Część XXIII, Tom 10. Chrząszcze Coleoptera, Buprestoidea, Elateroidea i Cantharoidea. PWN, Warszawa, 401 ss.
- Capecki Z. 1969. Owady uszkadzające drewno buka zwyczajnego (*Fagus sylvatica* L.) na obszarze jego naturalnego zasięgu w Polsce. Pr. I. B. Leśn. 367: 3–166.
- Dominik J., Starzyk J. 2004. Owady niszczące drewno. PWRiL, Warszawa: 312 pp. + 200 fot.
- Gutowski J.M. 1989. Ocena stanu poznania kózkowatych (Coleoptera: Cerambycidae) parków narodowych i rezerwatów przyrody w Polsce. Ochr. Przyr. 46: 281–307.
- Melke A., Szafranec S., Szołtys H. 1998. Saproksyliczne kusakowate (Coleoptera: Staphylinidae) rezerwatów przyrody województwa katowickiego. Nat. Sil. Sup. 2.: 73–79.
- Plewa R., Niemiec P. 2010. Nowe stanowiska *Rhysodes sulcatus* (Fabricius, 1787) (Coleoptera: Rhysodidae) w Polsce. Wiad. Ent. 29(1): 58–59.
- Rąkowski G., Walczak M., Smogorzewska M. 2007. Rezerваты przyrody w Polsce Południowej. Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa. 440 pp.
- Szafranec S., Szołtys H. 1997. Materiały do poznania występowania chrząszczy (Coleoptera) kambio- i ksylobiontycznych w rezerwach przyrody województwa katowickiego. Nat. Sil. Sup. 1: 43–55.
- Szołtys H. 2009. Nowe stanowiska *Leptinus testaceus* Müller, 1817 (Coleoptera: Leiodidae: Platypsyllinae) w Polsce. Acta ent. sil. 17: 81.
- Szołtys H., Grzywocz J. 2014. Materiały do poznania entomofauny Polski – Coleoptera. Acta entomologica silesiana (in press).

Lech Karpiński, Wojciech Szczepański
Uniwersytet Śląski
Wydział Biologii i Ochrony Środowiska
Katedra Zoologii
lkarpinski@us.edu.pl,
wszczepanski@us.edu.pl